Recensioner

Øivind Lunde, *Erkebispegården ved Nidarosdomen*. Trondheim 2023. 408 s. ISBN 9788283050554.

Dold under mark i Uppsala och enbart synlig genom återanvända stenar i Kungshuset intill universitetsplatsen i Lund. Det är inte utan anledning som det hänvisas lite avundsjukt till Trondheim i Norge, medeltidens Nidaros, då man ska föreställa sig en äldre ärkebiskopsgård i Skandinavien. Ja, mer än föreställa sig, för där står gården i huvudsak fortfarande, trots dramatik, bränder och förändringar. Och nu har en bok utkommit, *Erkebispegården ved Nidarosdomen*, som beskriver gårdens utveckling från den tid då ärkesätet etablerades 1153 och fram till idag.

Författaren är Øivind Lunde, som disputerade i medeltidsarkeologi i Lund med avhandlingen *Trondheims fortid i bygrunnen* (1977). Lunde var assistent åt det legendariska paret Gerhard och Dorothea Fischer, då de 1952–1972 ledde byggnadsarkeologiska undersökningar av ärkebiskopsgården. Han har varit riksantikvarie och direktör för Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider (NDR), dvs. en statlig byggnadshytta med ansvar för restaurering, bevarande och drift av domkyrkan och ärkebiskopsgården. Lunde är därmed särdeles kvalificerad att ge en samlad presentation av ett ytterst komplext just byggnadskomplex, om vilket paret Fischer planerade en monografi som aldrig förverkligades.

Erkebispegården, vars namn anges i versaler i boktiteln, är en på flera sätt mäktig volym. Boken är i A4-format med hårda pärmar, två spalter text, mycket välillustrerad med teckningar och fotografier i svart/vitt och färg och med återkommande rekonstruktionsteckningar för varje period, så att det går att följa utvecklingen över tid. Bokens centrala delar utgörs av sex huvudkapitel, som i kronologisk följd presenterar gårdens utveckling: 1) ”Erkesetet oprettes i Nidaros”, 2) ”Maktsentret ved Nidarosdomen: Erkebispegården 1153–1537”, 3) ”Kongsgården under lensherrer (1537–1660) og stiftsamtmenn (1660–1686)”, 4) ”Kongsgården som militært område (1686–1930)”, 5) ”Nasjonalmonumentet Erkebispegården (1930–1975)”, 6) ”Katastrofe (1983), Fugl Føniks (1997), Ny drakt (2006)”. Varje huvudkapitel är indelat i ytterligare två undernivåer.

Bokens sex huvudkapitel ramas in av en innehållsförteckning, en översikt över byggnaderna och deras skiftande beteckningar och funktioner uppdelat på fyra perioder – medeltiden (1153–1537), länsherretiden (1537–1686), militärtiden (1687–1975) och nyare tid (efter 1975) – förord, introduktion samt en beskrivning av situationen 2023. Avslutningsvis återfinns ett efterord, en engelsk sammanfattning, presentation av de medverkande, källor och använd litteratur samt en bibliografi. Till detta kommer 24 korta tematexter författade av Lunde själv eller 16 andra medverkande, därtill två bidrag till själva huvudtexten (s. 175–179, 227–229).

Ärkebiskopsgården i Trondheim är lokaliserad till medeltidsstadens sydligaste del, omedelbart söder om domkyrkan, där floden Nidelva gör en böj. Idag består gården av fyra flyglar – i norr den äldsta delen från 1100–1200-talet med Vesthuset som blev ärkebiskopens residens, en port som fram till mitten av 1600-talet kröntes av ett torn, Hallen eller Østhuset för representation samt en foajé; i väster Lavetthuset och Vekthuset eller Tegelhallen från 1300–1400-talet samt Rustkammaren från 1700-talet; i söder en artilleribyggnad från 1800-talet och Museet Erkebispegården från 1997; i öster Bakeriet med ursprung i ärkebiskopens tegelkapell och en tidigare port från årtiondena omkring 1500 samt Bispefløyen också från 1997; den sistnämnda är numera stiftsförvaltning. Men dagens gård är resultatet av otaliga förändringar, som har präglats av skiftande ambitioner och bruk: förfallet efter reformationen och ärkebiskopens flykt 1537, förändringen till ett renässansslott som stod klart 1616, förstörelsen i samband med den svenska belägringen 1658 samt bränder 1295, 1532, 1708 och 1983.

Boken har karaktär av en klassisk stor berättelse – om ärkebiskopsgårdens etablering, medeltida och kanske tidigmoderna storhetstid som kulminerade efter 1475 och fram till reformationen, då ärkebiskopen var ledare av det norska riksrådet, en kyrkofurste med intäkter från det nordnorska fiskeriet. Sedan ett gradvist förfall, särskilt efter 1686, när det som då kallades Kongsgården förlorade sin roll som residens och byggnaderna omvandlades till magasin. Ett lågvattenmärke var kanske installationen av cementbassänger under Hallens medeltida valv 1902.

Men brandkatastrofen 1983, som ödelade två ”väggar” i gården, ett magasin i öster och i söder, kunde vändas till något positivt. Det blir en berättelse med en lycklig utgång – utgrävning och återuppbyggnad, återkomst för en kyrklig förvaltning, dvs. återskapandet av en helhet som förenar domkyrkan och ärkebiskopsgården, och som även innebar uppförandet av ett nytt besökscenter väster om kyrkan. En lycklig utgång som kulminerar i en rad händelser med symbolisk innebörd, jubileer och kungliga besök, som beskrivs i detalj och där författaren har varit engagerad.

I början när kardinal Nicolaus Brekespear (senare påve Hadrianus IV) besökte Norge 1152–1153 målar författaren med bred pensel, där varianter på ordet ”trolig” ofta förekommer, för vi vet egentligen inte vad som skedde. Sedan blir det gradvis mer konkret, ingående om de olika byggnaderna och deras ärkebiskopar, länsherrar och stiftsamtmän, under militärtiden lite mer torrt redovisande, åter engagerat när det kommer till 1900-talets undersökningar, där författaren själv var involverad och mot slutet av boken en text med ett entusiastiskt tonläge.

Boken ska berömmas för den systematiska och grundliga genomgången av de många byggnadsfaserna med skiftande beteckningar och funktioner. Man har strävat efter en pedagogisk skildring för att underlätta för läsaren, i början en mycket nyttig schematisk översikt, därefter de många rekonstruktionsteckningarna, vidare en konsekvent färgkodning av sidorna; en genomgående färg för varje huvudperiod. Ändå kan det vara svårt ibland att hänga med i de byggnadsarkeologiska analyserna, t.ex. när det kommer till Vesthuset och Porttornet (s. 85ff) och till relationen mellan Lavetthuset och Tegelhallen (t.ex. fig. 2.4.12 med figurtext).

Ett tema ger en sidoblick till byggandet av Lunds domkyrka, men beräkningarna som refereras förutsätter att kyrkan var helt klar 1145, då högaltaret invigdes (s. 76), vilket är mycket tveksamt. Och lite kritisk blir recensenten, när det som beskrivs som en av Norges största utgrävningar 1991–1995 behandlas relativt summariskt, medan det t.ex. skrivs utförligt om paret Fischer och deras gärningar, följt av inte mindre än sju illustrationer, där de är närvarande i teckningar eller på fotografi. Recensenten tycker också att även om de övriga medverkande i publikationen tackas i förordet (s. 11f) och presenteras (s. 399) hade namnen kunde stå på titelbladet som just medverkande. Tematexterna kunde även ha synliggjorts i innehållsförteckningen.

Erkebispegården ved Nidarosdomen är med rätta en bok där namnet ska stå med versaler. Gården är ett monument i särklass, liksom boken i sig är en monumental prestation. Det är inte en bok, som med sin storlek och tyngd lämpar sig för att hålla i handen på plats, men väl att studera ingående hemma eller i biblioteket. Det är bara att ge sig tid och sätta i gång.

Jes Wienberg
Lunds universitet
Institutionen för arkeologi och antikens historia
Box 192, SE-221 00 Lund
jes.wienberg@ark.lu.se

Poul Otto Nielsen & Finn Ole Sonne Nielsen, *The First Farmers on the Island of Bornholm*. The Royal Institute of Northern Antiquaries and University press of Southern Denmark. Copenhagen 2020. 266 s. ISBN 978-87-408-3297-6.

Publikationen från 2020 avser att ge en bild av hur det första jordbrukssamhället etablerades och utvecklades på Bornholm under tidigneolitikum (3950–3300 f. Kr.). Diskussionerna bygger på resultat från arkeologiska utgrävningar som har genomförts på ön. Författarna beskriver hur de ser det som en viktig uppgift att belysa den intressanta tidsperioden och om möjligt bidra

till nya tolkningar genom publikationen. En klar tyngdpunkt i texten ligger på tidigneolitikum. I de fall lokaler med flera faser presenteras är det genom ett tidigneolitiskt raster, och som underlag till diskussionen om ett framväxande jordbruk på ön. Boken ska förstås som en i ledet av flera publikationer som behandlar Bornholms forntid, och den har genomgått en peer-reviewprocess. Den är estetiskt tilltalande i sin klassiska utformning där tydliga och samtidigt konstfulla illustrationer och bilder förekommer flitigt, något som bidrar till en givande läsupplevelse.

De arkeologiska undersökningarna som publikationen bygger på har genomförts under den senare delen av 1900-talet inom ramen för projektet ”The Neolithic Settlement of Bornholm”, i samarbete med Danmarks Nationalmuseum och Bornholms museum. I synnerhet ligger lokalen Vallensgård I till grund för diskussionerna. Lokalen beskrivs detaljerat i de första två kapitlen och de slutsatser som presenteras kring fornlämningen och dess fyndmaterial följer läsaren som en röd tråd genom hela boken. I kapitel 3 presenteras andra tidigneolitiska lokaler, men inte med samma detaljrikedom. Däremot diskuteras lokalerna kronologiskt i sitt Bornholmska sammanhang, vilket ger läsaren en förförståelse för fornlämningarna genom kapitlets struktur. Lokaler från EN A0 (c. 3950–3900 f. Kr.) presenteras först, för att avslutas med lokaler från EN C (c. 3500–3300 f. Kr.), därefter s.k. multiphase-lokaler och till sist en diskussion kring hur platserna ska förstås utifrån författarnas idé om ett framväxande jordbruk. Kapitel 4–6 beskriver olika typer av yxor och var de är funna på ön. Kapitel 7 syftar till att knyta samman de tidigare presenterade resultaten i en modell som de själva menar påvisar ett framväxande jordbruk och därmed också en ökad hierarkisering av samhället. I det åttonde och sista kapitlet presenteras en katalog över lokalerna och fyndmaterialet som påträffats inom respektive fornlämning. Detta är mycket hjälpsamt och adderar till användbarheten av verket då det på många sätt kan fungera som ett uppslagsverk för den Bornholmsintresserade.

Efter avslutad läsning har läsaren fått en mycket detaljerad bild av tidigneolitikum på Bornholm. Emellertid upplever jag det bitvis svårt att följa argumentationen och jag uppfattar en del antaganden som ensidiga. Samtidigt blir texten tydligare mot slutet och de initialt tunna argumenten blir starkare. Det hade därför varit önskvärt om texten hade varit upplagd på ett annat sätt, där de övertygande argumenten och den tydliga underbyggnaden presenterades först och resultaten/tolkningarna av lokalerna, tillsammans med kopplingarna mellan de större dragen i Europa och hur de har påverkat Bornholm, kom sist.

Publikationens initiala fokus på lokalen Vallensgård I (två av totalt sju diskuterande kapitel), motiveras av författarna med att de i samband med fyndbearbetningen såg att lokalen lämpade sig särskilt väl som grund för en indelning av tidigneolitikum när det kommer till keramiktyper (Nielsen & Nielsen 2020, s. 7). Argumentationerna kring ett framväxande neolitiskt jordbruk och ökade hierarkier i samhället utgår från typologiska bestämningar av trattbägarkeramik. Författarnas keramiska bestämningar, som presenteras tidigt i boken, bygger på Eva Kochs avhandling från 1998. Författarna menar att Kochs typologiska indelning, som utgår från Själland, kan överföras till keramikmaterialet från Bornholm (Nielsen & Nielsen 2020, eg. 28, 35, 71). I tillägg till detta, arbetar Nielsen & Nielsen (2020) med ^{14}C-dateringar för att på så sätt belägga och diskutera kronologin i Kochs typologi, detta samtidigt som övriga fyndmaterial rangeras in och tolkas enligt kronologin. Genom detta förfarande menar författarna att det har varit möjligt att kartlägga och beskriva utvecklingen på Bornholm under tidigneolitikum (Nielsen & Nielsen 2020, s. 174). Det är t.ex. med det som grund som lokalerna i kapitel 3 kronologiskt presenteras. Slutsatsen författarna drar utifrån sitt metodologiska förfarande är att neolitiseringen på ön var en snabb, dynamisk process; i motsats till tidigare tolkningar som argumenterat för en mer långsam adaption av jordbruket. I tillägg till denna rigorösa tolkningsmodell adderar författarna en läsning av den sociala strukturen inom den tidigneolitiska jordbruksmiljön och hur den utvecklades i faser samt hur detta har tagit sig i uttryck under de efterföljande generationerna efter jordbrukets

etablering på Bornholm. I likhet med tidigare forskning, menar författarna, att de ser en ökad hierarkisering i samhället, och att de därmed kan diskutera olika utvecklingsfaser i den ökade sociala stratifieringen.

Som beskrivits ovan lämnar strukturen i texten en del att önska, och författarnas tolkning av samhällets utveckling kunde med fördel ha presenterats tidigare i boken, men i synnerhet hade de behövt argumentera tydligare för hur ett hierarkiskt samhälle kan vara den enda möjliga tolkningsmodellen för samhällelig utveckling och adaptionen av jordbruk. Även om de har en god empirisk grund för vad de menar är liknande processer på andra platser, finns det ingen argumentation kring hur vi ska förstå eller läsa de föreslagna, samhälleliga processerna i det arkeologiska materialet. Processerna antas närmast vara naturliga konsekvenser av ett samhälle som utvecklas. För tydlighetens skull ifrågasätter jag absolut inte kraften i artefaktstudier och att de kan bidra till att förstå samhällen, men frågan är om detta är den rätta vägen att gå för att förstå en ökad hierarkisering i faser, som författarna alltså menar sig se.

Texten har utöver detta flera behållningar, inte minst är det glädjande att den är författad på engelska vilket omedelbart gör den till ett viktigt inspel i debatten om tidigneolitikum i Norra Europa, som därmed kan nå en större läskrets. Även om jag personligen inte alltid håller med om de slutsatser som dras utifrån det empiriska materialet, vill jag särskilt lyfta hur författarna har lyckats att sammanfatta och övertygande argumentera för kopplingarna mellan Michelsbergkultur och nordlig trattbägarkultur. Argumenten för en lokal variant av trattbägarkulturen på Bornholm är därmed väl underbyggd.

Sammanfattningsvis levererar boken en detaljerad överblick över Bornholm under tidigneolitikum. Speciellt detaljerade genomgångar får den som söker specifikt efter hur den bornholmska keramiken relaterar till Kochs typologier och/eller litiskt material, i synnerhet yxor. Även om tolkningarna ställvis är svåra att förstå såväl i detaljer som i sin helhet bedömer jag att det inte beror på att argumenten saknar empiri. Det som skaver är snarare en avsaknad av teoretisk och metodologisk argumentation för slutsatserna. Här saknar jag såväl redogörelser som diskussioner kring några av de centrala begreppen som jag anser präglar texten. Men detta påverkar däremot inte vikten av publikationen eller de genomgångar som presenteras däri. Att få detaljerade genomgångar av den här typen enligt en uppdaterad praxis vad gäller presentation av dateringar och övriga data är synnerligen välkommet och därmed utgör texten ett värdefullt tillägg till diskussionen kring neolitikum runt Östersjön.

Nathalie Hinders
Södertörns högskola
Alfred Nobels Allé 7, Flemingsberg
SE-141 89 Huddinge
nathalie.hinders@sh.se